

Література

1. Сагинова О. В. Кросскультурний маркетинг : учеб. пособие / Сагинова О. В., Ско-робогатых И. И., Дюметц Ж. – М. : ИНФРА-М, 2011. – 263 с.
2. Куриляк В. Є. Міжкультурний менеджмент / Куриляк В. Є. – Тернопіль : Астон, 2004. – 239 с.
3. Burns P. Tourism – A new perspective / P. Burns, A. Holden. – London; New York; Toronto, 1995. – 295 p.
4. Swarbrooke J. Consumer behavior in tourism / J. Swarbrooke, S. Homer. – Elsevier, 2007. – 439 p.
5. Наумов В. Н. Модели поведения потребителей в маркетинговых системах: учебное пособие / Наумов В. Н.; под ред. засл. деят. науки РФ, д-ра экон. наук, проф. Г. Л. Багиева. – СПб. : Изд-во СПбГУЭФ, 2009. – 240 с.

УДК 339.5:351.746.1(045)

Г. Є. Петрова, кандидат економічних наук,
доцент кафедри міжнародної економіки
Академії митної служби України

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА СУЧАСНОЇ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ

*Проаналізовано стан економічної безпеки зовнішньої торгівлі на сучасному етапі.
Проанализировано состояние внешней торговли Украины на современном этапе.
In this article the economic security of foreign trade of Ukraine.*

Ключові слова. Зовнішня торгівля, експорт та імпорт, безпека зовнішньої торгівлі.

Вступ. У сучасних умовах глобалізації та інтернаціоналізації міжнародної економіки однією з актуальних проблем є забезпечення економічної безпеки держави. Національна економічна безпека – це:

– режим функціонування національної економіки, що дозволяє підтримувати добрі умови життєдіяльності населення – якість, рівень життя та забезпечення економічними ресурсами в тому обсязі, що необхідний для стійких темпів економічного зростання;

– система захисту життєвих інтересів країни. Об'єктами захисту можуть виступати народне господарство країни в цілому, окремі регіони країни, окремі галузі та окремі галузі господарства, юридичні та фізичні особи, суб'єкти господарської діяльності;

– стан економічної системи, що дозволяє їй розвиватися динамічно, ефективно та виконувати соціальні завдання, при якому держава має можливість виробляти і втілювати в життя незалежну економічну політику.

Під економічною безпекою слід розуміти важливу якісну характеристику економічної системи, що визначає її здатність підтримувати нормальні умови життєдіяльності населення, сталого забезпечення ресурсами народного господарства [1, 2].

Економічна безпека має складну внутрішню структуру, в якій можна виокремити три важливі елементи.

1. Економічна незалежність не має абсолютного характеру, тому що міжнародний поділ праці робить національні економіки взаємозалежними. У цих умовах економічна незалежність означає можливість контролю над національними ресурсами, досягнення такого рівня

© Г. Є. Петрова, 2013

виробництва, ефективності та якості продукції, що забезпечує її конкурентоспроможність і дозволяє на рівних брати участь у світовій торгівлі, коопераційних зв'язках та обміні науково-технічними досягненнями.

2. Стабільність і сталість національної економіки, що передбачає захист власності у всіх її формах, створення надійних умов та гарантій для підприємницької активності, стимулювання чинників, здатних дестабілізувати ситуацію (боротьба з кримінальними структурами в економіці, недопущення значних розривів у доходах, що загрожує викликати соціальні вибухи).

3. Здатність до саморозвитку та прогресу, що особливо важливо в сучасному, динамічно розвинутому світі. Створення прийняттого клімату для інвестицій та інновацій, постійна модернізація виробництва, підвищення професійного, освітнього та загальнокультурного рівня працівників стає необхідною та обов'язковою умовою стабільності й самозбереження національної економіки.

Економічна безпека держави визначається як наявність у неї достатніх можливостей забезпечення стабільного оновлення виробничого потенціалу в промисловості, сільському господарстві та інших галузях, а також можливість гарантування економічними засобами таких соціальних цілей: соціальна згода, доступна й ефективна система охорони здоров'я, надійні військово-політичні гарантії від зовнішніх загроз [3].

Постановка завдання. Мета статті – аналіз стану зовнішньої торгівлі України на основі граничних показників.

Результати дослідження. Економічна безпека держави – це також одна з якісних характеристик соціально-економічної системи, що визначає здатність цієї системи до самооновлення, стабільного розвитку, ефективної міжнародної конкуренції, підтримання належних умов життя населення, самозабезпечення ресурсами, послідовність реалізації національних геополітичних та господарських інтересів.

Посилюється інтеграція економіки України у світову економічну систему, тому питання зовнішньоекономічної безпеки набуває дедалі більшої ваги. Зовнішньоекономічна безпека – це мінімізація збитків держави від дії негативних зовнішніх економічних чинників, створення умов для розвитку економіки шляхом її активної участі у світовому поділі праці, відповідність зовнішньоекономічної діяльності національним економічним інтересам.

Зовнішньоекономічна безпека – це багаторівнева система, в якій, на наш погляд, слід виділити зовнішньоторговельну (експортно-імпорتنу) і кредитно-інвестиційну (в тому числі боргову) складові. Важлива безпека і в зовнішньоторговельній сфері, вона поділяється на імпорتنу та експортну.

Експортна безпека – відповідність експорту країни її національним інтересам, забезпечення його раціональної товарної структури та географічної збалансованості, конкурентоспроможності, відсутності дискримінації на зовнішніх ринках, спрямованості на забезпечення високого рівня добробуту нації.

Імпортна безпека – раціональна товарна та географічна збалансованість імпорту, що позитивно впливає на розвиток національної економіки, захищає внутрішній ринок і національного товаровиробника, сприяє зміцненню конкурентоспроможності вітчизняної продукції та експортної незалежності країни.

Серед чинників, що впливають на експортну та імпорتنу безпеку, виділяють такі [3]:

- структура національного виробництва та рівень його інтегрованості в регіональній та світовій системах поділу праці;
- якість і конкурентоспроможність вітчизняної продукції, рівень її сертифікації та відповідність міжнародним стандартам;
- ефективність економічної політики держави, її відповідність завданням ринкової економіки;

- використання вітчизняного науково-дослідного й проектно-конструкторського потенціалу для освоєння та розширення виробництва експортної та імпортозамінної продукції;
- ефективність заходів, спрямованих на підвищення якості й ступеня обробки сировини, розширення виробництва й експорту наукоємної та високотехнологічної імпортозамінної продукції;
- ефективність політики стимулювання експорту й регулювання імпорту, поліпшення його структури, підтримання національного товаровиробника й експортерів при освоєнні виробництва експортної й імпортозамінної продукції, просування товарів на зовнішній і внутрішній ринок.

Економічна безпека зовнішньої торгівлі визначається низкою показників. Для економічної безпеки значення мають не самі показники, а їхнє граничне значення. Граничне значення – це граничні величини, недотримання значення яких перешкоджає нормальному ходу розвитку різних елементів відтворення, веде до формування негативних та руйнівних тенденцій у галузі економічної безпеки. Економіка втрачає здатність до динамічного саморозвитку, конкурентоспроможності на зовнішньому та внутрішньому ринках, стає об'єктом експансії інноваційних і транснаціональних монополій.

Слід зазначити, що надмірний поділ граничних меж індикаторів економічної безпеки значно ускладнює оцінювання її стану, водночас спрощення підходу не сприяє якісній оцінці [4]. Тому для визначення експертним шляхом гранично допустимих значень індикаторів запропоновано на основі трьох граничних меж визначати чотири діапазони (рівні) значень: прийнятний, два ризикові (визначаються верхньою та нижньою межами прийнятного діапазону для кожного індикатора окремо) і критичний (табл. 1).

Таблиця 1

Параметричні характеристики економічної безпеки зовнішньої торгівлі

№ з/п	Індикатор	Прийнятний рівень	Ризиковий рівень 1	Ризиковий рівень 2	Критичний рівень
1	Коефіцієнт співвідношення експорту та ВВП	0,2 – 0,3	< 0,2	> 0,3	> 0,5
2	Коефіцієнт покриття імпорту експортом	0,82–1,22	< 0,82	> 1,22	< 0,75
3	Частка експорту у ЗТО	0,45–0,55	< 0,45	> 0,55	< 0,4
4	Коефіцієнт співвідношення сальдо та ВВП	0 – 0,07	< 0	> 0,07	< -0,05
5	Коефіцієнт географічної концентрації	0,2 – 0,4	< 0,2	> 0,4	> 0,5

Коефіцієнт співвідношення експорту та ВВП показує частку внутрішнього продукту країни, що експортується, і розраховується як співвідношення експорту до ВВП в однакових грошових одиницях, наприклад у гривнях.

Коефіцієнт покриття експорту імпортом показує, наскільки Україна спроможна покрити необхідний їй імпорт за рахунок власного експорту. Коефіцієнт розраховується шляхом поділу експорту на імпорт. Щоб країна була впевненою, він має приблизно дорівнювати одиниці. Виходить, потрібно якимось чином врівноважувати експорт та імпорт.

Важливий показник – імпортна квота, що показує, яка частка споживання країни задовольняється за рахунок імпорту. Вона розраховується як співвідношення обсягів імпорту до обсягів споживання країни.

З метою аналізу рівня безпеки зовнішньої торгівлі України наведемо головні показники (табл. 2)

Таблиця 2

**Окремі показники розрахунку економічної безпеки
зовнішньої торгівлі України (млн грн)**

Показник	2007	2008	2009	2010	2011
Валовий внутрішній продукт	720 731	948 056	913 345	1 082 569	1 316 600
Кінцеве споживання	930 261	1 247 996	913 345	1 082 569	1 105 201
Експорт	323 205	44 859	423 564	549 365	707 953
Імпорт	364 373	520 588	438 860	580 944	779 028

Аналізуючи показники рівня безпеки зовнішньої торгівлі у 2011 р., слід передусім зазначити, що станом на 2011 р. кількісні індикатори безпеки зовнішньої торгівлі викликають деяке занепокоєння. Якщо такі показники, як коефіцієнт покриття імпорту експортом (0,91), частка експорту в зовнішньоторговельному обігу (0,47), перебувають у межах норми, то такі показники, як коефіцієнт експорту у ВВП (0,53), коефіцієнт сальдо зовнішньої торгівлі (-0,53), а також імпортна квота (0,71) – на критичному рівні. Це свідчить про розбалансованість споживання з внутрішніх та зовнішніх джерел. Можна припустити, що формується замкнуте коло: країна нарощує експорт з метою фінансування споживання імпорту, а не з метою накопичення та інвестування.

Показники географічної концентрації експорту та імпорту України наведено в табл. 3.

Таблиця 3

Концентрація експорту та імпорту України у 2011 р. (млн дол.)

Учасники торгівлі	Експорт	Імпорт
Країни СНД	0,38	0,45
Країни Європи	0,26	0,32
Країни Азії	0,25	0,16
Країни Африки	0,04	0,01

Слід зазначити, що експорт України у 2011 р. диверсифіковано в межах прийнятної норми. Це вказує на те, що Україна поки що не залежить від ринку жодної з груп країн. Водночас в імпорті України спостерігається тенденція загрози залежності від джерела імпорту з країн СНД (0,45), при тому недостатньо використовуються джерела постачання з країн Азії (0,16).

Аналіз зовнішньої торгівлі на основі товарних груп показує, що в експорті країни:

- вироби з чорних металів втрачають свою частку, але все ще мають 1/3 експорту;
- вироби хімічної промисловості, вироби з нафти, продукція рослинництва становлять 7–8 %;
- мінеральна продукція залежно від кон'юнктури ринку може досягати 10–18 %, але не має сталого характеру;
- частка наземного транспорту (7,1 %) потребує додаткового вивчення причин такого зростання і на даний момент поки що не може розглядатися як потенційне джерело нової експортної групи.

На підставі аналізу стану безпеки зовнішньої торгівлі України у 2011 р. можна зробити такі висновки:

– чітко виявляється тенденція, коли країна поступово втрачає свої стратегічні ресурси, фінансуючи імпорт через експорт;

– Україна стає залежною від валютного курсу та цін зарубіжних країн – головних торговельних партнерів;

– Україна стає також залежною від головних торговельних ринків.

Для встановлення подальших тенденцій проаналізуємо динаміку показників безпеки зовнішньої торгівлі України, причини зміни динаміки зміни показників за допомогою методів ланцюгових підстановок. Динаміку змін показників економічної безпеки зовнішньої торгівлі 2007–2011 рр. подано в табл. 4.

Таблиця 4

Динаміка показників економічної безпеки зовнішньої торгівлі у 2007–2011 рр.

Показник	2007	2008	2009	2010	2011
Коефіцієнт співвідношення експорту та ВВП	0,45	0,04	0,46	0,50	0,53
Коефіцієнт покриття імпорту експортом	0,88	0,09	0,96	0,94	0,90
Частка експорту у ЗТО	0,4	0,07	0,50	0,48	0,47
Коефіцієнт співвідношення сальдо та ВВП	-0,05	-0,50	-0,016	-0,029	-0,05
Імпортна квота	0,40	0,41	0,48	0,53	0,70

На підставі динаміки показників можна зробити такі висновки. Як видно з таблиці, коефіцієнт співвідношення експорту та ВВП стійко тримається на ризиковому рівні. Крім того, цей показник постійно зростає (за винятком 2008 р., що пояснюється стрімким зниженням обсягів експорту). Зростання цього показника пояснюється одночасним зростанням експорту і ВВП. Причому, починаючи з 2009 р., зростання цього показника відбувається за рахунок більшою мірою експорту, а не ВВП.

Показник покриття імпорту експортом протягом 2007–2011 рр. тримається поки що в межах норми. Разом з тим спостерігається декілька тенденцій. По-перше, цей показник постійно зменшується. По-друге, зменшення коефіцієнта покриття експортом імпорту відбувається за рахунок, по-перше, значного падіння імпорту у 2009 р., але це епізодичний випадок, по-друге, за рахунок повільнішого зростання імпорту, порівняно зі зростанням експорту.

Частка експорту в зовнішньоторговельному обсягу протягом 2007–2011 р. теж у межах норми. З початку з 2009 р. цей показник постійно знижується. Зниження цього показника у 2008 р. відбулося як за рахунок зниження експорту, так і за рахунок зниження обсягів зовнішньоторговельного сальдо взагалі. Починаючи з 2009 р., зниження цього показника відбувається за рахунок того, що зростання обсягів зовнішньоторговельного обігу відбувається більшими темпами, ніж темпи зростання обсягів експорту.

Співвідношення сальдо зовнішньої торгівлі протягом 2007–2011 рр. постійно збільшується та поступово наближається до критичного рівня.

Найбільш загрозливий показник безпеки зовнішньої торгівлі – це імпортна квота. Протягом 2007–2011 рр. вона постійно збільшується за рахунок постійного збільшення як обсягів імпорту, так і обсягів споживання. Причому збільшення споживання відбувається швидшими темпами, ніж імпорту.

Динаміку концентрації експорту за країнами відображено в табл. 5.

Динаміка концентрації експорту за країнами у 2007–2011 рр. (млн дол.)

Учасники торгівлі	2007	2008	2009	2010	2011
Країни СНД.	21,55	35,56	33,93	36,44	38,97
Країни Європи	30,00	29,47	25,86	26,90	26,96
Країни Азії	21,04	22,74	30,55	26,68	25,94
Країни Африки	5,66	5,82	6,62	5,86	4,88
Країни Америці	5,45	6,18	2,83	3,90	3,73
Австралія	0,03	0,10	0,05	0,06	0,04

Розглядаючи континентальний розріз зовнішньої торгівлі України, слід відзначити домінуючу роль у національному експорті країн СНД, Європи та Азії. Аналогічна ситуація спостерігається з імпортом з цих регіонів.

Динаміку концентрації експорту за країнами подано в табл. 6.

Динаміка концентрації імпорту за країнами у 2007–2011 рр. (млн дол.)

Учасники торгівлі	2007	2008	2009	2010	2011
Країни СНД	42,24	39,25	43,34	43,95	45,05
Країни Європи	38,00	35,63	35,73	32,93	32,76
Країни Азії	14,74	17,90	14,40	16,50	16,07
Країни Африки	1,11	1,82	1,35	1,44	1,13
Країни Америки	3,71	4,90	4,83	4,74	4,74
Австралія	0,21	0,50	0,32	0,43	0,23

Стабільно негативне сальдо спостерігається з країнами СНД – досягає 15 % від обсягу торгівлі, з країнами Європи – 6,5 %, а з країнами Азії сальдо залишається позитивним на рівні 9–10 % за динаміки, що зменшується.

Отже ситуація з географічним розподілом експорту та імпорту загрозна для економічної безпеки зовнішньої торгівлі України. Зовнішня торгівля концентрується у двох напрямках: СНД та Європа. Для України це несе такі наслідки:

- по-перше, концентруючись в експорті на двох ринках, Україна опиняється в залежності від монополістів-покупців. Це дозволяє їм диктувати номенклатуру товарів та ціну на них;
- по-друге, Україна стає залежною від коливання курсів валюти цих країн та, врешті-решт, від валютної політики цих країн;
- по-третє, Україна стає залежною від обмежених джерел імпорту, тобто монополісти-продавці диктують нам ціни.

Динаміку товарної концентрації експорту у 2007–2011 рр. подано в табл. 7.

Аналіз показників концентрації товарної продукції свідчить про стабільне місце України на сировинному світовому ринку. Це становить значну загрозу для зовнішньої торгівлі України: залежність експортних надходжень від значних коливань ринку, його попиту, пропозиції та цін.

Динаміку концентрації імпорту подано в табл. 8.

Динаміка товарної концентрації експорту у 2007–2011 рр. (млн дол.)

Товар	2007	2008	2009	2010	2011
Мінеральні продукти	10,50	9,80	13,10	15,00	15,00
Продукти хімічної промисловості	7,50	6,30	6,80	7,90	7,90
Вироби з чорних металів	41,20	32,30	33,70	32,30	32,30
Нафта і продукти з нафти	8,20	6,10	5,40	7,10	8,30
Механічне обладнання	10,10	9,50	12,60	11,00	9,90
Продукція рослинництва	–	8,30	12,80	7,70	8,10
Наземний транспорт	–	–	–	–	7,10

Таблиця 8

Динаміка товарної концентрації імпорту у 2007–2011 рр. (млн дол.)

Товар	2007	2008	2009	2010	2011
Мінеральні продукти	10,50	9,80	13,10	15,00	15,00
Продукти хімічної промисловості	7,50	6,30	6,80	7,90	7,90
Мінеральні продукти	28,50	29,70	34,50	34,80	36,40
Паливо, нафта і газ	26,30	26,70	32,20	32,30	34,60
Машини та устаткування	17,40	15,60	13,30	13,40	15,50
Транспортні засоби	13,50	14,10	11,80	6,00	7,50
Продукція неорганічної хімії	–	–	11,70	10,60	9,70

Структура імпорту має умовно сталий характер, винятком з якого слід вважати вироби неорганічної хімії, яка 2009 р. становила до 10 % сукупного імпорту. Сукупна частка мінеральної продукції, палива, нафти і природного газу сягає 80 % сукупного імпорту, що свідчить про високу залежність від імпортерів.

Економічну безпеку зовнішньої торгівлі України слід розглядати в розрізі економічних регіонів країни:

- Донецького (Донецька, Луганська обл.);
- Придніпровського (Дніпропетровська, Запорізька обл.);
- Північно-Східного (Харківська, Полтавська, Сумська обл.);
- Столичного (Київська, Чернігівська, Житомирська обл.);
- Центрального (Черкаська, Кіровоградська обл.);
- Подільського (Вінницька, Хмельницька, Тернопільська обл.);
- Північно-Західного (Волинська, Рівненська обл.);
- Карпатського (Львівська, Івано-Франківська, Закарпатська, Чернівецька обл.);
- Причорноморського (Автономна Республіка Крим, Одеська, Миколаївська, Херсонська обл.).

Структурний аналіз експорту та імпорту економічних районів (табл. 4) дозволяє виявити три групи:

- перша група – райони, що мають позитивне сальдо: Донецький, Придніпровський, Північно-Східний;
- друга група – райони, що мають змінне сальдо: Центральний, Подільський;
- третя група – райони, що мають постійне від’ємне сальдо: Столичний, Північно-Західний та Карпатський, Причорноморський.

Інша класифікація, що ґрунтується на частці кожного району в експорті та імпорті, дозволяє відокремити такі групи (табл. 9): локомотиви – формування позитивного сальдо: Донецький, Придніпровський райони; такий, що мінімально реалізує зовнішньоекономічний потенціал: Північно-Східний район; утримання нульового сальдо: Центральний, Подільський, Північно-Західний райони; імпортоорієнтовані: Причорноморський, Карпатський, Столичний райони.

Таблиця 9

Концентрація експорту та імпорту в регіональному розрізі (млн дол.)

Товар	2007	2008	2009	2010	2011
ЕКСПОРТ					
Донецький	29,65	31,02	28,26	32,0	34,1
Придніпровський	28,7	27,66	19,94	21,84	21,24
Північно-Східний	8,01	7,53	8,27	8,55	9,09
Столичний	3,13	2,81	4,30	3,93	3,85
Центральний	1,95	1,87	1,98	1,96	2,20
Подільський	1,92	1,56	1,98	1,92	1,90
Північно-Західний	1,64	1,37	1,62	1,62	1,74
Карпатський	6,80	4,64	5,50	5,33	5,38
Причорноморський	6,06	7,40	9,19	4,88	6,16
ІМПОРТ					
Донецький	9,79	7,84	5,88	6,90	7,70
Придніпровський	14,39	14,35	10,41	11,1	10,88
Північно-Східний	5,83	5,04	5,36	5,05	5,11
Столичний	5,23	5,02	6,37	6,30	6,40
Центральний	1,11	1,47	1,07	0,93	0,90
Подільський	1,33	1,40	1,58	1,67	1,53
Північно-Західний	2,43	1,11	1,51	1,66	1,80
Карпатський	6,48	6,26	6,46	6,82	7,78
Причорноморський	5,84	7,50	8,14	8,02	7,13

Аналіз темпів приросту експорту та імпорту економічних районів, що залишився за межами цієї статті, свідчить про поступову втрату Донецьким та Придніпровським районами свого статусу донорів позитивного зовнішньоторговельного сальдо країни. Північно-Східний та Північно-Західний економічні регіони за незмінної динаміки можуть стати “другим центром”.

Висновки. Аналіз динаміки показників експорту та імпорту 2007–2011 рр. дозволяє зробити прогноз, що всі тенденції, які спостерігалися в цей період, будуть зберігатися й надалі.

Таким чином, для національної економічної безпеки України можна визначити кілька загроз.

По-перше, у стратегічному плані головною загрозою для економіки України та держави в цілому є поступова втрата власних ресурсів розвитку з постійним збільшенням частки експорту до ВВП.

По-друге, концентрація зовнішньої торгівлі на окремих ринках і групах товарів ставить Україну в залежність від монополістів – покупців сировинних товарів та напівфабрикатів, тобто залежність експорту України від кон'юнктури зовнішнього ринку й факторів, що не підвладні для корегування з боку українського уряду, а також в імпорту залежність від єдиного постачальника енергетичних товарів та під його потенційний тиск на економічні рішення українського уряду, залежність українських виробників від постачання товарів виробничого призначення.

По-третє, дисбаланс між експортом, імпортом та споживанням несе загрозу і всередині країни. Задовольняючи імпортні потреби за рахунок експорту з регіонів головних експортерів, ці регіони поступово втрачають засоби свого розвитку, що може призвести до поступового їх занепаду та занепаду країни в цілому.

Література

1. Абалкин Л. И. Экономическая безопасность России / Л. И. Абалкин // Вестник Российской Академии наук. – Т. 67. – 1996. – № 9.
2. Абалкин Л. И. Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение / Л. И. Абалкин // Вопросы экономики. – 1994. – № 12.
3. Новицький В. С. Міжнародна економічна діяльність України : підручник / Новицький В. С. – К. : КНЕУ, 2003. – 948 с.
4. Венцковський Д. Ю. Експортна стратегія України в системі забезпечення економічної безпеки : автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 21.04.01 – “Економічна безпека держави” (економічні науки) / Д. Ю. Венцковський. – К. : Національний інститут проблем міжнародної безпеки, 2010.

